

34. zasedání IASR International Academy of Sex Research

(Belgie, Lovani, 9. - 12. července 2008)

V červenci se na Katolické univerzitě v belgické Lovani uskutečnilo 34. výroční zasedání Mezinárodní akademie pro sexuální výzkum. Setkání se zúčastnilo přibližně 300 odborníků z oblasti sexuologie a výzkumu sexuologie, předneseno bylo přes 30 ústních sdělení a prezentováno 50-60 posterů. Kromě autora, který se podílel na posteru přibližující celoevropský projekt Eurosupport V o sexuálním a reprodukčním zdraví HIV pozitivních, se z ČR ještě zúčastnila antropoložka Valentová s posterem, jak homosexuální muži a ženy preferují maskulinní tváře a hlas. Z oblasti střední a východní Evropy pak již byli přítomni pouze účastníci z Chorvatska.

Z tematického hlediska dominovala témata genderu a genderových odlišností, kterým byla věnována i závěrečná přednáška prezidentky kongresu Vanwesenbeeckové. Ta připomněla, že někdy používáme termín gender i tam, kde je přesnější hovořit o pohlaví (sex) a že řada genderových odlišností je zveličována. Zajímavostí byla informace Beckmanové, že v indickém státě oficiálně uznávají kromě tradičního pohlaví ženského a mužského i pohlaví transgenderů. Tato autorka se z právního pohledu věnovala problematice sexuálních a reprodukčních práv, které jsou (nebo by měly být) součástí práva na zdraví. Jejich hlavními složkami je právo regulovat fertilitu, prevence, diagnostika a léčba HIV a ostatních sexuálně přenosných nemocí, dostupnost informací a právo vyjadřovat otevřeně svou sexuální orientaci. Diamond v diskusi upozornil, že je řada témat, kde se k právům stavíme nejistě, jako polygamie, právo na práci v erotických službách, věk souhlasu s pohlavním stykem atd. Zharuková upozornila na možné významy a zároveň utajování a zveřejňování sexuálního násilí vůči mužům ve válečných konfliktech na příkladu bývalé Jugoslávie. O sexuálním násilí srbských vojáků vůči muslimským mužům referovala pouze chorvatská média, ostatní o něm (stejně jako chorvatská média o násilnostech a obětech ze svých řad) mlčela. Genderový význam měla podle ní i aféra v Abu Ghraibi, kde zveřejnění napomohlo to, že se ho dopustila (respektive se významně spolupodílela) žena. Z pohledu heterosexuálních mužů hovořil o krizi maskulinity Giami. Na příkladu biblického Josefa upozornil, jak jsou v naší kultuře muži tradičně z reprodukčního procesu vytlačováni. Při hodnocení sexuálních dysfunkcí je u žen důležitá složka stresu, ale u mužů se o ní nehovoří (myslí se

tedy, že každá dysfunkce u muže stres vyvolává?). Mužská sexualita je hodnocena více a více jako biologický jev bez psychologických, kulturních a sociálních souvislostí. V nejpoužívanějším sedmnáctipoložkovém dotazníku na kvalitu sexuálních funkcí IIEF (přestože se jmenuje erektilní index, tak zkoumá i jiné kvality) je jen jediná otázka na psychologické důsledky. Při diskusi o orgastické dysfunkci u žen bylo zmíněno, že možná tato dysfunkce může svým nositelkám přinášet evoluční výhodu, protože se snaží hledat jiné, lepší partnery. Dowsett upozornil na módní trend, kdy atraktivní modelové se začínají přibližovat modelkám (velmi štíhli, vyholení, „prostě ženy s výjimkou anatomie“). Muži jsou také v reklamě stále častěji prezentováni jako sexuální objekt k (zne)užití. V tomto vnímání existují větší rozdíly mezi městem a venkovem, otázkou je, jak a kterým směrem toto ve městě ovlivňuje gay komunita. Myersová na druhou stranu však upozornila, že stále v sexuální výchově přetrvávají stereotypy o všemocné maskulinitě a doporučila do ní zahrnout více interaktivních metod.

Lippa prezentoval studii BBC o preferenci povolání podle toho, zda se jedná spíše o sociální službu či technický obor. Heterosexuální ženy a homosexuální muži mají větší zájem o sociální služby, zatímco lesbické ženy a heterosexuální muži o technické obory. To nebylo tak překvapivé jako to, že nárůst preferencí u homosexuálních mužů není lineární, ale tvoří exponenciální křivku. Přitom to platí bez ohledu na kulturní odlišnosti. Pokud byl dotaz na Kinseyho škálu, tak podle výběru profese i velmi femininní ženy mnohem častěji připouštěly erotickou atraktivitu žen a výsledky nebyly tak jednoznačné. K výběru sociálních profesí měly větší tendenci i osoby s neurotickou komponentou (zejména u mužů), s tendencí k užívání nealkoholových drog. S maskulinními rysy při výběru profese naopak u mužů koreloval abusivní alkohol, s výjimkou té nejvýraznější skupiny (lidově řečeno, ti byli tak maskulinní, že si svou mužnost už alkoholem potvrzovat nemuseli). Genderu, moci a vlivu informací, se věnovaly dvě přednášky spíše ve formě filozofického diskurzu hodně vycházející z Foucalta. Gagnon řekl, že Kinseyho studie byla otevřením třinácté komnaty, což vyvolalo úzkost, odmítání, ale i nový vztah k obsahu používaných termínů. Jejich odosobnění se zesílilo ještě více vlivem internetu. Kempnerová vycházela z kvali-

tativní studie 41 vědců, kteří odpovídali na to, co si myslí o utajování některých odborných informací. Tento jev je jednak kulturně odlišný, někdy vychází z tlaku společnosti, ale jindy spíše z přesvědčení odborníků, že publikování dat může spíše uškodit (například nárůst rezistence antibiotik). Vítězka studentské soutěže věnovala pozornost oční fixaci při sledování erotických a neerotických podnětů u mužů a u žen. Zjistila, že muži bez ohledu na míru prezentované erotiky mnohem více pozornosti věnují ženám, zatímco ženy se při sledování více soustředí na obě pohlaví.

Gynekolog Weyers se věnoval péči o transsexuály male to female z pohledu jeho odbornosti. Na souboru 50 žen zjistil relativně častý výskyt osteoporózy (24%). Přes dobrý výsledek operací měly častou obavu o vzhled svých pohlavních orgánů, i když s nimi byly spokojené a o efekt hormonální léčby (což zřejmě souvisí s přetrváváním růstu ochlupení a hloubky hlasu). Gynekologické vyšetření je pro řadu z nich jednou ze známek potvrzení jejich ženskosti. Doporučoval transvaginálně vyšetřovat ultrazvukem prostatu a provádět mamografické vyšetření, i když nezjistil ve svém souboru její onemocnění, ale nejedná se o náročné výkony. V porovnání s kontrolní skupinou byly transsexuální ženy vitálnější. Polovina z nich žila ve vztahu, ty měly pravidelný sexuální život, který hodnotily jako spokojený, i když v jednotlivých položkách (zájem, lubrikace, dyspareunie) skórovaly hůře než kontrolní soubor. Většina žen dlouhodobě pokračovala v dilataci neovaginy.

Zajímavá byla studie prezentovaná v posterové sekci o korelaci výběru genderově specifických hraček ve 2,5 letech s hladinou amniotického testosteronu od holandských autorů (Kreukels).

Řada prací byla věnována biologickým korelátům sexuální orientace. Zajímavá, i když jistě kritický přístup vyžadující, byla analýza domácích videí a změněné pohlavní identity u budoucích homosexuálních mužů a žen (Rieger). Johnsonová se pokoušela v metodicky složité studii odlišit rozdíly v pohybu ramen a boků mezi homosexuály a heterosexuály. Ponsetti z Kielu referoval o možnostech odlišení funkčního MRI mozku při sledování erotických podnětů. Tuto metodu považuje za časově méně náročnou a méně frustrující než tradiční falometrii (ale určitě je nepoměrně dražší). Bocklandt upozornil na nový směr genetického výzkumu, který by se měl zaměřit na zjišťování metylace cytosinu, kterým se „vypíná“ genová exprese. Zejména by mohla vysvětlit rozdíly v sexuální orientaci u některých monozygotických dvojčat. Spíše než oblast q28 u X chromozomu považuje za potenciálního kandidáta oblast q26 u 10. autozomu, ale studium je třeba věnovat i dalším genům, o nichž uvažoval Mustanski. Předběžné microarraye již byly prováděny na zvířecích modelech (berani).

Psychosociálním aspektům homosexuality se

věnoval Sandfort (přednášel pomocí telemostu), který hodnotil studie, které porovnávaly toleranci a represi k homosexualitě v různých kulturách. Pozoruhodné bylo, že jako nejméně liberální z Evropy ve World Values Survey, kde se ptali, zda je homosexualita přijatelná, skončilo Maďarsko, které se umístilo až za Albánií. Česká republika se naopak umístila na sedmém místě (mezi Kanadou a Španělskem). Liberálnější k homosexualitě jsou ty společnosti, které zdůrazňují rovnost práv a individualitu, pak také ty, které mají lepší ekonomický rozvoj, který umožňuje svým obyvatelům sebevyjádření a jsou spíše sekulární. Z dalších faktorů ovlivňuje i to, zda společnost více oceňuje harmonii a soulad nebo spíše soutěživost a jak je flexibilní v nejistých dobách. Jihoafričan Nel si všiml homofobního násilí v jeho zemi a konstatoval, že to je mnohem větší problém pro africké muže a ženy než pro bělochy. Verbální útoky proti gayům a lesbám jsou tam sice méně běžné než v USA, ale fyzická agrese je častější. Afričané se častěji než bílí Jihoafričané považují za bisexuály a jsou méně otevření. Překvapivé bylo, že 12 % lesbických a bisexuálních Afričanek bylo HIV pozitivních (což bylo téměř stejné číslo jako podíl bílých gay mužů). Muňoz si všiml souvislosti hip hopové a tradiční latinskoamerické kultury a konstatoval, že obě kultury vytvářejí výraznou sociální kontrolu ve smyslu heteronormativity (což možná přispívá k popularitě hip hopu mezi mladými Hispánci a Afroameričany). Plöderl ze Salzburku se zabýval korelací homosexuality a sebevraždností. Uvedl, že u psychiatrických pacientů je homosexuální aktivita jedním z faktorů zvýšeného rizika suicidality. U homosexuálních mužů je častější výskyt depresivních onemocnění a sebevražd. Podle jeho zjištění výskyt sebevražd zejména souvisí s výskytem změněné pohlavní identity v dětství, která působí jako dlouhodobý stresor. U gay mužů bez těchto projevů se sebevražednost téměř blíží průměru populace. Religiozita sice přispívá k horšímu coming out, ale zároveň svým vlivem působí protektivně proti sebevražednosti. Ještě větší, i když jen krátkodobý význam, má ale na sebevražedné jednání negativní reakce matky na sdělení homosexuální orientace.

Z hlediska sexuálních dysfunkcí se zájem zřejmě více přesouvá na jiné konference, nicméně větší pozornost byla věnována možným genetickým komponentám ženské anorgasmie (dysorgasmie). Burri sledovala dvojčata a hodnotila jejich schopnost dosahovat orgasmu při masturbaci a pohlavním styku. Tam, kde byl problém při masturbaci, se jednoznačně zdá vyšší pravděpodobnost genetické komponenty. Za potenciální oblast se považují oblasti, které kódují produkci oxytocinu, vasopresinu, endorfinů, prolaktinu dopaminu a opiátové závislosti, přičemž poslední area (PENK) se jeví nejvíce pravděpodobná. Podobně Harrisová zkoumala ženský orgasmus u dvojčat, bohužel hodnotila jen koitální orgasmus. U třetiny z nich předpo-

kládá genetickou komponentu. Z dalších, environmentálních faktorů pak korelovaly sexuální zneužití, bezdětnost, emoční nestabilita, introverze a konzervativismus. Nejednalo se ale o ženy, pro které vždy jejich obtížné dosahování orgasmu znamená problém, a jde tedy o dysfunkci, klinický případ. Enzlin se zabýval studii sexuality u chronických onemocnění. Jejich metodika je velmi různorodá, ne vždy jsou dostatečně vyhodnocovány všechny aspekty (psychologická, somatická zdatnost, vliv medikace, kvalita života), které se navíc vzájemně složitě ovlivňují. Sutter doporučoval použití biblioterapie ve formě edukativních příběhů pro léčbu porušeného sexuálního zájmu u žen, protože to stimuluje imaginaci, umožňuje identifikaci s hrdinkou a sexualita je zasazena do kontextu. V evropské multicentrické studii stárnoucích mužů zjistili, že muži z postkomunistických zemí trpí častěji erektilní dysfunkcí, ale méně je to trápí (jsou jiné problémy?). Hladinu androgenů ve vyšším věku rovněž negativně ovlivňuje kouření a výskyt kardiovaskulárních onemocnění. Zajímavé bylo, že více stárnoucích mužů sex jednou týdně realizovalo, než na něj myslelo.

Z deviantologického hlediska bylo zajímavé posterové sdělení Långströma, který prokázal častější výskyt pedofilie v širších rodinách a předpokládá při jejím vzniku výraznou genetickou komponentu. Nollová sledovala dlouhodobě 84 obětí intrafamiliárního opakovaného pohlavního zneužití a porovnávala je s kontrolním souborem zdravých žen. Tyto dívky měly třikrát častěji některou

psychiatrickou diagnózu, vyšší sebevražednost, byly častěji oběťmi sexuálního násilí v dospělosti. Později začínaly pohlavní život, ale méně často používaly antikoncepci, byly dříve těhotné a měly častěji sexuálně přenosné choroby. Jejich děti častěji vyhledaly pomoc kvůli problémům ve výchově či péči (fyzické, sexuální zneužití, odebrání z péče, byla tam i dvě úmrtí). Hartová podala charakteristiku juvenilních pachatelů sexuálních deliktů. Téměř polovina z nich měla v době činu i jinou kriminální anamnézu. U pachatelů pohlavního zneužití byly (vcelku logicky) častější deviantní fantazie, ale i častější psychiatrické potíže (deprese, autismus, hyperkinetická porucha).

Jedna přednáška zaujala spíše negativně ve smyslu nevhodné metodologie. Šlo o výzkum vlivu užívané antikoncepce na sexuální zájem u ženy. Doba užívání zvolené antikoncepce byla velmi krátká (jen jeden měsíc), nebyly designovány wash-out periody a soubor byl velmi malý (původně anoncovaný počet 200 participantek se zredukoval na patnáct). Nicméně to byla asi jediná vada na kráse jinak zdařilé konference.

Zajímavostí byla osobní informace Ray Blancharda o Kurtu Freundovi. Uvedl, že Freund se po emigraci nejprve pokoušel usadit v USA, ale byl prý nucen ke spolupráci, aby sledoval ostatní emigranty, zda mezi nimi nejsou komunističtí špióni. To ho odradilo a vedlo ho k tomu, že zamířil do Toronta.

*MUDr. Ivo Procházka, CSc.
Sexuologický ústav 1. LF UK a VFN, Praha*

Ředitel Fakultní nemocnice Hradec Králové vypisuje výběrové řízení na 2 uvolněná místa • lékaře psychiatrické kliniky

Požadujeme:

- magisterské vysokoškolské vzdělání v oboru všeobecné lékařství
- zdravotní způsobilost a bezúhonnost
- specializovanou způsobilost v oboru psychiatrie nebo předpoklad brzkého dosažení této kvalifikace
- zájem o výukovou, publikační a výzkumnou činnost
- znalost anglického jazyka
- znalost práce na PC

Nabízíme:

- platové ohodnocení podle platných předpisů doplněné osobním příplatkem podle výkonnosti
- práci v nově vybudované psychiatrické klinice
- možnost akademické kariéry, včetně postgraduálního studia (PhD.)

Nástup po vzájemné dohodě.

Případné informace na tel. č. 495 832 228 sekretariát kliniky.

Písemné přihlášky doložené kopiemi dokladů o získané kvalifikaci, životopisem a přehledem o průběhu předchozí praxe zasílejte do dvou týdnů po uveřejnění na odbor personálních vztahů Fakultní nemocnice Hradec Králové, Sokolská 581, 500 05 Hradec Králové.

Zpráva ze zasedání UEMS European Union of Medical Specialists

(Belgie, Ghent, 15. - 18. října 2008)

Společnost UEMS slaví v roce 2008 padesáté výročí vzniku. Reprezentuje národní asociace 37 medicínských specializací Evropské unie a přidružených zemí. Jejím hlavním posláním je podporovat volný pohyb lékařů v Evropě a současně zajistit nejvyšší kvalitu poskytované péče. Proto UEMS vytváří doporučené standardy postgraduálního vzdělávání lékařů, včetně kontinuálního vzdělávání, profesního růstu i kontroly kvality poskytované péče, včetně akreditací.

Obr. 1. Muzeum psychiatrie dr. Guislaina.

Psychiatrická sekce UEMS (<http://www.uems-psychiatry.org/>) vznikla v roce 1990. Psychiatrická společnost ČLS JEP je zastoupena dvěma kandidáty, v současné době se zasedání účastní buď MUDr. Luboš Janů, PhD., z FN Plzeň nebo MUDr. Lucie Bankovská Motlová, PhD., z 3. LF UK a Psychiatrického centra Praha. Společnost se schází dvakrát ročně v různých evropských městech. Zasedání mají vždy stejnou strukturu, scházejí se v dubnu a říjnu, jeden den je věnován návštěvě psychiatrických zařízení hostitelské země a přednáškám o místní psychiatrii, další dva dny se zasedá. Hlavní náplní je vedle aktuální agendy (nové účastnické země, volby, problémy jednotlivých členských zemí atd.) prezentace průběžných zpráv pracovních skupin a zbylý čas je věnován přímo společné práci. V mezidobí mezi zasedáními se pracuje na dokumentech. Poté, co jsou schváleny radou UEMS, předkládají se členům národních psychiatrických společností. Členové Psychiatrické společnosti ČLS JEP se s nimi mají možnost seznámit na webových stránkách společnosti a zaslat výboru případné připomínky (<http://www.ceskappsychiatrie.cz>).

V říjnu roku 2008 se zasedání konalo v belgickém Ghettu. Hostitelská země sice tentokrát nenabídla exkurzi do psychiatrického zařízení, místo toho jsme navštívili muzeum psychiatrie dr. Guislaina. Dr. Guislain byl belgickým Pinelem: založil ve třicátých letech 20. století psychiatrickou léčebnu, v níž se pacienti léčili prací, hydroterapií, klidem, režimem a odpočinkem (obr. 1). V podobném duchu odpočívali psychiatři delegáti po náročném dni plném jednání na jednom z malebných ghentských kanálů (obr. 2).

O systému vzdělávání belgických psychiatrů přednášel profesor Paul Cosyns, vlámský „komisař“ pro atestace a dlouhá léta člen boardu Evropské Psychiatrické Asociace (EPA). V Belgii je na 10,5 milionu obyvatel 2146! psychiatrů, z toho 39 % žen. V současné době se ovšem belgická psychiatrie feminizuje, v roce 2008 bylo nově v postgraduálním vzdělávání zařazeno 70 % žen. V Belgii je 70 center postgraduálního vzdělávání, v nichž je celkem 240 školicích míst. Předatestační výcvik je pětiletý, přičemž adept smí být na jednom místě maximálně 3 roky. Problémem je nedostatek školicích míst pro komunitní péči, jelikož v Belgii je tradičně silná hospitalizační psychiatrie. V zemi je nyní 13 500 psychiatrických lůžek v 68 psychiatrických nemocnicích, komunitních domech a odděleních všeobecných nemocnic. V roce 1971 bylo v Belgii 26 553 lůžek. Psychiatrická péče je řízena částečně federálními orgány, částečně lokálními úřady, což komplikuje situaci. Každý Belgičan, který vydělává, musí být ze zákona zdravotně pojištěn, může si však vybrat, kde se chce léčit. 22 % ze všech plných invalidních důchodů připadá v Belgii na psychia-

Obr. 2. Loď psychiatrů.

trickou indikaci. Řada psychiatrů odchází za prací do Holandska, ani ne tak kvůli výši výdělků, spíše proto, že role psychiatra i jeho kompetence jsou v Holandsku lépe definované, pracovní doba je kratší a pacienti jsou prý ukázněnější než ti domácí.

Jedním z témat pracovní schůze byla diskuse o možnostech spolupráce mezi různými evropskými psychiatrickými organizacemi. UEMS je totiž jen jednou z mnoha, dále jsou na hřišti evropské psychiatrie EPA, WPA European Region, a WHO. Přírodním účastníkem zasedání byl zástupce výboru EPA H. Sass, který potvrdil zájem na vzájemné spolupráci: zatímco UEMS sdružuje národní psychiatrické společnosti a má na starosti hlavně otázky psychia-

trického výcviku a akreditace, EPA sdružuje individuální členy z celé Evropy, pořádá kongresy pro 2-4 tisíce účastníků a zaměřuje se na edukaci.

Dále se probíraly připravované dokumenty o privátní péči, biologii v psychiatrii (na němž se podílí Luboš Janů), stigmatu (ve skupině pracuje Lucie Bankovská Motlová), konzultační psychiatrii a psychiatrickém „tréninku“.

Příští setkání se koná ve dnech 23. - 25. dubna 2009 v Budapešti.

MUDr. Lucie Bankovská Motlová, PhD.
e-mail: motlova@pcp.lf3.cuni.cz

RECENZE KNIHY

Kalina K.: Terapeutická komunita. Obecný model a jeho aplikace v léčbě závislosti
Praha, Grada, 2008, 394 stran, 549 Kč.

Obsáhlá práce s působivou obálkou je rozdělena do dvou dílů, tak jak to naznačuje podtitul knížky.

V *prvním díle*, zaměřeném na obecné otázky terapeutické komunity, autor charakterizuje komunity, které dělí na demokratické (např. v pojetí Maxwela Jonese) a hierarchické (např. Synanon a Daytop Village) v jejich historickém vývoji i v současnosti a podává jejich zasvěcený přehled v zahraničí i v Česku. Dále se zabývá filozofií terapeutických komunit, pravidly, programem, rolí personálu a klientů a komunikací mezi nimi i specifickými přijímacími a ukončovacími rituály, které si některé komunity vytvářejí. Další část úvodního dílu je pak zaměřena na postižení účinných faktorů, a to v psychoterapii všeobecně a ve skupinové psychoterapii a v terapeutické komunitě zvlášť.

Druhý díl, který tvoří zhruba polovinu knihy, je již speciálně věnován terapeutickým komunitám pro drogově závislé. Uvádí indikace léčby, její specifické rysy, fáze a možné komplikace. Důkladnou pozornost věnuje výběru a výchově terapeutického týmu a vytváření „ducha“ komunity. Všímá si publikovaných výzkumů i otázek běžné praxe, do níž se promítají např. duální diagnózy a kontakty s rodinou klientů. V závěrečné kapitole porovnává současné české komunity pro drogově závislé s komunitami v zahraničí, mj. i se zřetelem k publikovaným výsledkům. Porovnání vychází pro naše komunity příznivě.

V přílohách jsou přehledy existujících terapeutických komunit v ČR a ukázky různých „desater“, programů a požadavků na terapeuty a podobně.

Výklad je systematicky rozčleněný a logicky uspořádaný, text, včetně četných přehledných tabulek, je vhodně graficky upravený. Práce je napsána dobrou češtinou (s výjimkou zbytečného skloňování

anglického pojmu „attachment“ namísto přijetí české „vztahové vazby“ či „přimknutí“) a živým stylem. Plynulý text dobře doplňují poznámky pod čarou. V obsahu autor zúročil svoji dřívější zkušenost se skupinovou psychoterapií a komunitou pacientů s psychotickými poruchami a současnou zkušenost s komunitou pro drogově závislé. Využil rovněž své poznatky z vlastního výcviku a následného vedení skupin i komunit v rámci sebezkušenostního výcviku, dále své znalosti z pobytu v zahraničí, z práce na Ministerstvu zdravotnictví ČR, v Mezzirezortní protidrogové komisi a samozřejmě projevil důkladnou znalost literatury.

Rozsáhlý seznam použité literatury zabírá 15 stran. Docent Kalina účelně využívá nejen množství zahraniční literatury, ale široce i publikací a poznatků českých. Jsem jako autor první skromné české monografie o terapeutické komunitě (1979) potěšen, že na ni po téměř třiceti letech navázal a využil ji jako startovní čáru pro svou rozsáhlou práci. Neváhám označit výsledek za monumentální dílo české psychiatrické a psychologické literatury. Doporučuji knížku vřele všem, kdož vedou lůžkovou oddělení i denní stacionáře, a to jak s pacienty závislými na alkoholu a na drogách, tak s pacienty psychotickými a neurotickými či s poruchami osobnosti, a všem, kteří mají možnost a chuť pracovat se skupinami ať v terapii, poradenství nebo výcviku.

PS. Na vnitřní straně obálky najde čtenář i autorův sympatický portrét se stručným životopisem, dokumentujícím šíři autorových zájmů, publikací a úspěšných aktivit.

Prof. PhDr. Stanislav Kratochvíl, CSc.